

POSTKOLONIAL DİSKURS VƏ ORİYENTALİZM (EDVARD SƏİD)

NƏRGİZ NAĞİYEVA

Bakı Dövlət Universiteti,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

E-mail: nargiz_nagiyeva@mail.ru

Giriş

Uzun müddət müstəmləkəçilik, ilk növbədə, onun iqtisadi, siyasi və hərbi ölçüləri nöqtəyi-nəzərindən tədqiq edilmişdir - iqtisadi istismar üsulları, müstəmləkə idarəsinin strategiyaları, ərazilərin hərbi zəbt edilməsi praktikası, müstəqillik uğrunda milli hərəkatlar mövzuları ətrafı işlənilib hazırlanmışdır. Postkolonial nəzəriyyənin ortaya çıxması ilə mədəni və ideoloji meyarlar ön plana çıxdı.

Postkolonial nəzəriyyənin mərkəzi F.Fanonun, E.Səidin, H.Bhabhanın, R.Quanın, D. Çakrabartinin əsərləridir ki, onların əsasında 1980-ci illərdən başlayaraq humanitar elmlərin ayrıca sahəsi - postkolonial tədqiqatlar formalaşdı. Qərbin “digərləri”, yəni Şərq ilə münasibətlərinin bütün tarixi, həm keçmişin, həm də indinin problemləri - protokolonial, kolonial, postkolonial - bu nəzəriyyənin əsas tədqiqat obyektidir.

Postkolonial tədqiqat millət və millətçilik, şərqşünaslıq (orientalizm), identiklik (özünü təmsilçilik), mədəni kimlik axtarışı, multikultural şəxsiyyət, keçmişə münasibət problemlərini öyrənməyə başladı.

Başlanğıcda keçmiş Fransa və Britaniya koloniyalarına, xüsusən də Hindistana yönələn postkolonial tədqiqatlar sürətlə digər bölgələrə yayıldı. 1980-ci illərdə Ranajit Guhanın təşəbbüsü ilə Böyük Britaniyada Subaltern Studies Group yaradıldı və artıq 1993-cü ildə Latın Amerikasında “El Grupo de Estudios Subalternos Latinoamericanos” meydana çıxdı. Lakin bu zamana qədər Latın Amerikasını regionu artıq müstəmləkə keçmişini və onun nəticələrini dərk etmək üçün öz əhəmiyyətini formalaşdırmışdı.

Postkolonial nəzəriyyə, tarixi və cari kontekstlərdə bilik istehsalı ilə əlaqəsi çərçivəsində müstəmləkə genişlənməsinin davamlılığını gündəmə gətirməyi qarşısına məqsəd qoydu. Edvard Səid “Orientalizm” [2] əsərində əsasını qoyduğu nəzəriyyəyə uyğun olaraq XVIII əsrin sonlarında yolunu Şərq ölkələrinə çevirən Avropa müstəmləkəçilərinin müstəmləkə ekspansiyalarının bu genişlənmələri əsaslandırılan biliklər ilə müşayiət olunduğunu qeyd etmişdir. Mişel Fukonun bilik-güc əlaqəsi tezisindən çıxış edən Səid, eyni metodologiya ilə müstəmləkəçilik və şərqçilik

arasında ortaqlığa diqqət çəkdi. Bu baxımdan, şərqçilik diskursunda əks xüsusiyyətlərlə təchiz edilərək yaranan Qərb və Şərq kateqoriyaları və aralarındakı ikili ziddiyyətlər Şərq kimi eyniləşdirilən coğrafiyada müstəmləkə genişlənməsini zəruri edirdi.

Avropa müstəmləkəçiləri öz müstəmləkəçilik siyasətlərini izah etmək və haqq qazandırmaq üçün əsərlərində “insanlaşdırdılar”, “mədəniləşdirdilər”, “inkişaf etdirdilər”, “müasirləşdirdilər” deyirdilər.

Postkolonial nəzəriyyənin problem sahələrindən biri də oriyentalizmdir. Oriyentalizm müstəmləkəçiliyin öyrənilməsinə yenidən nizamlamaq üçün diskurs anlayışından istifadə edir. O, əsas ədəbi və mədəni mətnlərlə birlikdə “Şərq”in (bu gün Yaxın Şərq adlandırılan) formal öyrənilməsinin müstəmləkəçiliyin fəaliyyətinə töhfə verən müəyyən görmə və düşüncə tərzini necə birləşdirdiyini araşdırır.

Oriyentalizm latın dilində "Oriens" və qərb dillərində "Orient" (günəşin doğduğu yer) terminindən əmələ gəlib. Azərbaycan dilində oriyentalizm Şərq elmi və ya şərqçi öyrənən elm kimi tərcümə olunur. Şərq haqqında məlumat əldə etmək cəhdi kimi müəyyən edilir. Lakin, əsasən, şərqşünaslıq Şərqin sistemli tədqiqi və öyrənilməsində, əldə edilən məlumatlar işığında tətbiq tapan bir elmdir. Şərqşünaslığın Şərqə marağı və biliyi Qərbi tərənnüm etmək üçün istifadə olunur. Bu baxımdan, Qərb pozitivliyi təmsil etdiyi halda, Şərq mənfiliklər toplusudur. Qərb üstünlüyü təmsil etdiyi halda, Şərq həmişə onun arxasındadır. Onlar bir-birinə zidd olsalar da, Qərb öz varlığını davam etdirmək üçün həmişə Şərqə ehtiyac duymuşdur [4,11].

Unudulmamalıdır ki, Qərb və Şərqin, yəni qitələrin, coğrafi bölgələrin yaranmasının bir tarixi var. Asiya qitəsinin Yaxın və Uzaq Şərq adlandırılmasına kim qərar vermişdir? Şərq hara görə uzaq və ya ortadadır? Bu sualların cavabına baxanda “Qərb” var. Bu, təkcə coğrafi təsnifat deyil, həm də iqtisadiyyat və siyasətdə mərkəzi konstruksiyadır [6,221]. Şərq Qərbin müstəmləkə məkanına çevrilib. İqtisadi, mədəni və dil cəhətdən möhkəmlənmək üçün Şərqin sərvətlərindən istifadə edirdi. Ancaq bu cəmiyyətlərə mövcud sərvətlər

vətlərini unutturdu və özlərini aşağı göstərməyə müvəffəq oldu. Bunu edərkən elm, ixtira, filoloji strukturlaşma, sosioloji təhlil və sosial psixologiya kimi sahələrdən alət kimi istifadə etmişdir [3, 60]. Buna görə də demək olar ki, şərqşünaslıq bilik əldə etmək, başqa bir dünyanı idarə etmək, dəyişdirmək və yəni-dən formalaşdırmaq məqsədini ifadə etmək üsuludur.

Tarixi prosesdə şərqşünaslıq anlayışının əsaslarına nəzər saldıqda o, XIV əsrə gedib çıxır. Bunun əsası Qərbin Şərqə olan marağı, qədim zamanlardan mövcud olmuşdur. Bu zaman avropalılar şərqşünaslığı rəsmi konsensusla universal qanuna çevirdilər. Xristian Qərbdə şərqşünaslığın ilk rəsmi mövcudluğu 1312-ci ildə Vyana Şurasının Qərarları kimi göstərilir [2, 79]. Bundan əlavə, XIII əsrin əvvəllərində Çingiz xanla ittifaq qurmaq üçün Karakoma gələn səfirlər zəngin və sirli Asiya hekayələri yaratmış və bu hekayələr Qərbdə çox məşhur olmuşdur [1,14]. Ərəb icmalarının xristianlaşdırılmasında da şərqşünas münasibəti görmək mümkündür. Raymond Luli buna nail olmağın ən yaxşı yolunun ərəb dilini öyrənmək olduğunu müdafiə edirdi [2, 40].

Şərqşünaslıq Qərbin Şərqə yanaşmasını həvəskar deyil, təcrübə sahələrinə müraciət edərək təsvir edir. Şərqşünaslıq fəaliyyətinə Afrika və Asiya sivilizasiyalarının bütün sahələrində (ədəbiyyat, sosiologiya, mədəniyyət, incəsənət, iqtisadiyyat kimi) tədqiqatlar, həmçinin müasir və qədim mətnlərin tərcüməsi və nəşri kimi bir çox fəaliyyət daxildir. Bu baxımdan şərqşünas diskurs Qərbin hegemon güc sərmayəsidir. Başqa sözlə, onu təcəssüm etdirən müstəmləkə/imperialist güc qurğusu kimi şərh olunur [3, 59-63].

Orientalizm öz məzmununa görə etnosentrik quruluşu ortaya qoyur. Başqa sözlə desək, o, yalnız öz irqinə diqqət yetirən və başqalarını istisna edən planlaşdırma yanaşmasına əsaslanır. Bu halda Avropa öz irqini ali irq, digərlərini isə müxtəlif rəng çalarları ilə boyanmış insan topluları kimi görür. Avromərkəzçilik situasiyadan asılı olaraq, Avropa irqindən olmayanlara ümumiyyətlə ya məhəl qoymur, ya da onlar üzərində hökmranlıq edir. Öz mədəniyyətini mərkəzə qoyan və başqalarını kənarda qoyan bu yanaşma, cəmiyyət üzvləri arasında hər sahədə gözə çarpan şəkildə yayılmış bir travmaya çevrilmişdir [1,15]. Avrosentrik yanaşmanın formalaşmasına nəzər saldıqda, əsası Qədim Yunan və Roma dövrlərində qoyulmuş və xristian Avropası, İntibah, Maarifçilik dövrü və Sənaye İnkilabına qədər uzanan bir macəranı izləmək mümkündür [6, 222].

Şərqşünaslıq təkə bilik əldə etmək deyil, həm də Şərq biliklərini yaratmaq üsuludur. Şərqşünaslığın əldə etdiyi və yaratdığı biliklər sayəsində Qərb istehsalatda istifadə olunan bir çox xammala, xüsusilə neft və təbii qaza olan tələbatını ödəmişdir. Daha da əhəmiyyətlisi, qızıl və gümüş kimi digər materialları asan və ucuz yollarla təmin etdi. Beləliklə, sənayenin xammal problemini və inkişafın qarşısındakı maneələri aradan qaldırdı [1, 382].

Beləliklə, Orientalizmin müstəmləkəçiliklə bağlı yeni bir araşdırma növü yaratdığını söyləmək olar. Səid iddia edir ki, Avropa ədəbi mətnlərində, səyahətnamələrdə və digər yazılarda “Şərq”in təsviri Avropa və onun “digərləri” arasında ikilik yaratmağa kömək etdi, bu ikilik həm Avropa mədəniyyətinin yaradılması və Avropa hegemonluğunun başqa torpaqlar üzərində genişlənməsi, həm də Avropa mədəniyyətinin qorunmasında mərkəz idi. Səidin layihəsi qeyri-avropalılar haqqında biliyin necə bir şey olduğunu göstərməkdir. Onlar üzərində hakimiyyəti saxlamaqla “bilik” statusu aydınlaşdırılır və ideoloji ilə obyektiv arasındakı sərhədlər bulanıqlaşır. Səidin fikrincə, avropalılar “yalan danışdırlar” və ya ayrı-ayrılıqda qeyri-Qərb xalqlarını və ya mədəniyyətlərini bəyənmişdilər.

Ötən əsrlər ərzində Şərqdə baş verən heç bir hadisə Qərbin mədəni və siyasi qüvvələrinin müdaxiləsi olmadan baş verməyib. Qərb Şərqi öyrənir, nəzarət edir və istiqamətləndirir. Şərq demək olar ki, tamamilə Avropa ixtirası idi və qədim zamanlardan bəri romantika, ekzotik varlıqlar, heyranedicilik xatirələr və mənzərələr və heyranəməz təcrübələrin sığınacağı olmuşdur [2, 11]. Avropalılar üçün əsas Şərqi Avropa təmsilçisi idi, Şərq təkə Avropaya bitişik deyil: bura Avropanın ən böyük, ən zəngin və ən qədim koloniyalarının yerləşdiyi yerdir, onun sivilizasiyalarının və dillərinin mənbəyidir, onun mədəni rəqib və digərinin ən fərqli və daimi obrazlarından biridir [2, 11].

Avropa mədəniyyətinin əsas elementi bu mədəniyyətin həm Avropada, həm də ondan kənarda hegemonluğunu təmin edən şeydir: Avropa kimliyi ideyası bütün qeyri-Avropa xalqları və mədəniyyətlərindən üstündür.

Orientalizm (şərqşünaslıq) müstəqil əhəmiyyət kəsb edən və XVIII-XIX əsrlərdə elmdə yer alan Qərb intizamıdır. O, Şərqi coğrafi mənada deyil, mədəni mənada müəyyən edir.

Avropa mədəniyyəti ya Şərqdən öz sivilizasiya və dil nailiyyətlərini alaraq, ya da həm “mədə-

ni rəqib” kimi, həm də “başqasının” ən dərin və ən sabit obrazı kimi çıxış edən Şərqlə qarşı çıxaraq güc və özünəməxsusluq qazandı. Şərqlə Qərbin bu qarşıdurması oriyentalizmin formalaşmasına ən böyük təsir göstərmişdir. Əvvəla, oriyentalizm avropalıların Şərqlə fəal münasibətini, onların Şərqlə üzərində qüdrətinin əksini təcəssüm etdirir. Oriyentalizmin mənasını belə formalaşdırmaq olar: Şərqlə sivilizasiyalarının böyük nailiyyətləri çox geridə qalıb və indi onların adından yalnız biz, avropalıları danışa və nümunə götürə bilirik [2, 14].

Qeyri-Avropa ölkələrinin öyrənilməsi Avropanın özünün formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Şərqlə davamlı müqayisələr və təzadlar vasitəsilə Avropa ideyası onu xüsusi bir dünya - unikal tarixi təcrübəyə malik sivilizasiya, özünəməxsus norma və dəyərlər sistemi və mütərəqqi model kimi müəyyən edən bir konsepsiya kimi, dünya nizamı, “avropalıları” bütün digər “başqalarından” fərqləndirən bir anlayış kimi möhkəmləndi.

Avropa bir standartla çevrildi və dünyanın qalan hissəsini mühakimə etməli oldu. Avropaya münasibətdə istər-istəməz “geri qalmış” Şərqlə taleyi əvvəlcədən müəyyən edilmişdi - avrokapitalist tipinin modernləşdirilməsi və Avropa kursu ilə əhəmiyyətli funksiyası, Qərbdə xoş gələn formada özləri haqqında “həqiqəti” qeyri-Qərb mədəniyyətlərinə açmaq idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, E.Səidin “Oriyentalizm” və digər əsərlərinin meydana çıxması tədqiqat yanaşmalarının köklü şəkildə yenidən nəzərdən keçirilməsinə səbəb olmuşdur. Tədqiqat kursu sosial-iqtisadi və siyasi tarixdən mədəniyyətşünaslığa keçdi. Əsas məqsəd onlarda və onların təqdim etdiyi biliklərin Avropa mədəniyyətinin təkəbbürünün və Avropanın hökmranlığının mühüm tərkib hissəsi olduğunu göstərməkdir.

Bununla belə, Qərb tarixşünaslığında müstəmləkəçiliyin müasir mərhələsini müəyyən edən əsas şey güc və bilik arasındakı əlaqə problemdir. Belə qənaətə gəlinir ki, maarifçilik layihəsi, başqa şeylərlə yanaşı, Avropanı müstəmləkə ekspansiyası yolu ilə dünyanın bütün digər mədəniyyətləri və cəmiyyətləri üzərində hökmranlıq etmək cəhdi idi.

“Oriyentalizm Şərqlə formalaşdırılan və sonra Avropada təmsil etdiyi birləşmə və daxiletmə elmi olduğuna görə, oriyentalizm empirik siyasət aləmində müstəmləkə toplanması və Şərqlə Avropa tərəfindən mənimsənilməsi olan elmi hərəkət idi. Buna görə

də Şərqlə Avropanın həmsöhbəti deyil, onun səssiz “başqası” idi [2, 19].

Edvard Səid müxtəlif bilik sahələrində mütəxəssis olmağı bacaran ərəbəsilli amerikalı alimdir. Onun yazdığı “Oriyentalizm” XX əsrin sonlarının mədəni həyatında mühüm hadisəyə çevrilmiş və indi də öz aktuallığını itirmir, müxtəlif elmi dairələrdə mübahisələrə səbəb olur. Səid kitabda oriyentalizmi müəyyənləşdirmiş, ona mənfi məna verən bir sıra xüsusiyyətlərə də diqqət çəkmişdir.

Oriyentalizmdə Edvard Səid Qərb şüurunda Şərqlə baxışının necə formalaşdığını və bu baxışdan siyasi məqsədlər üçün necə istifadə edildiyini izləməyə çalışır. O, imperiya mərkəzinin müstəmləkə periferiyası üzərində üstünlüyü ideyasına əsaslanan müstəmləkəçilik konsepsiyasını ifşa etməyə, həmçinin bu cür münasibətlərin müasir dövrdə necə təkrarlandığını göstərməyə çalışır.

“Oriyentalizm” sözünün arxasındakı düşüncə və fəaliyyətin əhatə dairəsini daha çox ingilislərin və Fransanın Yaxın Şərqlə, İslam və ərəblərlə bağlı təcrübələrinə əsaslanaraq “oriyentalizmi mənalı mövzu edən iqtisadiyyatı təsvir etmək və müzakirə etmək üçün təqdim etməyə çalışdım”[2,13].

Səidin fikrincə, oriyentalizm Qərbdə Şərqlə üçün aparıcı, nəzarətədi, təmsilçi rol təyin etməyi nəzərdə tutan düşüncə tərzidir. Onun fikrincə, Şərqlə özlüyündə mövcud deyil, Qərbin elmi və siyasi cəmiyyətinə yaradılmış təmsilçilikdir.

“Onlar özlərini təmsil edə bilməzlər, başqaları tərəfindən təmsil olunmalıdırlar.” – Karl Marksın Şərqlə xalqları haqqında Səidin öz yaradıcılığına epiqraf kimi götürdüyü bu sözləri oriyentalizmin mahiyyətini ifadə edir. Oriyentalistlər vasitəçilik funksiyasını öz üzərinə götürdülər. Onların Şərqlə əsl Şərqlə deyil, yalnız onun Qərb təmsilçisidir. Nəyə görə Qərbdə Şərqlə təmsil etmək və onun öyrənilməsi üçün bütöv bir ənənə yaratmaq lazım idi?

İlk şərqlə məktəbi 1250-ci ildə Toledoda xristian təbliğçiləri tərəfindən yaradılmışdır. Orada ərəb, xristian və yəhudi ilahiyyatı tədris olunurdu. Bu təhsil ocağının məqsədi müsəlmanlar arasında işləmək üçün xristian missionerləri yetişdirmək idi. Gördüyümüz kimi, hələ o zaman Qərbin (xristianlığın) Şərqlə “yenidən tərbiyə etmək” və onun üzərində nəzarəti ələ keçirmək məqsədi ilə dərk etmək cəhdləri olub, bunun üçün xüsusi tədqiqat məktəbləri yaradılmağa başlanıb. Səid öz əsərində Şərqlə və Şərqlə xalqlı baxışının müasir Qərb icması arasında formalaşma

yolunu izləyir. Səidin fikrincə, müstəmləkəçilik tarixini nəzərə alsaq, oriyentalizm adlanan şeyi məhz İngiltərə və Fransa yaradıb. “XIX əsrin son onilliklərindən başlayaraq və ən azı sonrakı əsr yarım ərzində İngiltərə və Fransa bir elm olaraq oriyentalizmdə aparıcı rol oynadılar. İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə ABŞ-ın postkolonial tədqiqatları da ənənəvi oriyentalizmin bütün xüsusiyyətlərini və məhdudiyətlərini miras qoyaraq bu sahədə mühüm rol oynamağa başladı. [2, 19] E.Səid öz əsərində hakim Qərblə tabe Şərq arasında qarşıdurmanın necə və hansı məqsədlə yarandığını izah edir. Onun fikrincə, oriyentalist diskurs Qərblə Şərq arasındakı dixotomiyaya (Dixotomiya bir-birindən tamamilə əks və ya köklü şəkildə fərqlənən iki şeyin üst-üstə düşməsidir) əsaslanır, burada Qərb sivil, rasionallıq, sülh və nizama can atan, Şərq isə qeyri-mütəşəkkil, buna öyrəşmiş və tabeçiliyə ehtiyacı olan kimi təqdim olunur. "Başqası" ideyası buradan yarandı - anlaşılmaz, naməlum, yad.

“Başqası”nın bu dar qavrayışı avropalı müstəmləkəçilərlə qeyri-Avropa xalqları arasında müəyyən növ sosial-iqtisadi münasibətləri formalaşdırdı. Rasionallıq, dominant Qərb və irrasional, tabe Şərq obrazı Qərb dünyasının özünü üstün hiss etməsinə imkan verdi ki, bu da onun qeyri-Qərb mədəniyyətləri üzərində hökmranlığının əsasına çevrildi. Müasir dünyada belə münasibət hələ də hiss olunur - xüsusən də müharibədən sonrakı dövrdə ABŞ və ərəb ölkələrində olduğu kimi.

Orientalizm Qərb imperiazmi ilə onun müttəfiq diskursunun əlaqəsi haqqında iki arqument ehtiva edir. Birincisi, fenomenin bir növ xalq anlayışı kimi ortaya çıxan, oriyentalizmi müstəmləkə idarəçiliyinin rasionallaşdırılması kimi təsvir edir. Səid bu şərqşünaslığı XVIII əsrə - İkinci Britaniya İmperiyası adlandırılan imperiyanın formalaşma dövrünə, daha sonra ABŞ-nin dünya hegemonu kimi Britaniyanı sıxışdırdığı Soyuq müharibə dövrünə aid edir. Məhz bu dövrdə oriyentalizm Şərqi dərk edilməsini təsvir edən və sistemləşdirən bir bilik sistemi kimi çiçəkləndi, həm də bunu Qərbin hökmranlığına haqq qazandıran bir şəkildə həyata keçirdi.

Hər hansı bir hökmranlıq sistemi özünün hökmranlıq mövqeyini əsaslandırmaq və təbiləşdirmək üçün ideoloji diskurs yaratdığı kimi, müstəmləkəçilik də öz qanuni diskursunu yaratmışdır. Burada əsas məqam ondan ibarətdir ki, səbəb-nəticə oxu imperiya hökmranlığından onun yaratdığı diskursa

doğru uzanır - sadə dillə desək, müstəmləkəçilik şərqşünaslığı doğurdu.

Səid göstərdi ki, müstəmləkəçi dövlətlərin hazırladığı sosial və mədəni tədqiqatların çoxu əslində onların şərq ölkələri üzərində hökmranlığına haqq qazandıрмаğa yönəlib.

Amma Səid də bu səbəb-nəticə oxunu döndərən və arqumenti tamamilə yeni bir istiqamətə yönəldən bütün möhtəşəm əsərinin üzərindən keçərək başqa bir tezis irəli sürür. Başqa sözlə, oriyentalizm müasir dövrdən çox-çox əvvəl mövcud olub və Şərqi təsvir etməklə Qərbin müstəmləkəçilik layihəsinə başlaması üçün mədəni şərait yaradıb. Bu təsvirin kökündə tanış və dinamik Qərbdən fərqli olaraq, Şərqi sirlili və statik hesab edərək təsnif etmək, sxematikləşdirmək və ekzotikləşdirmək istəyi dayanırdı. Beləliklə, Qərb əxlaqi və elmi tərəqqinin mərkəzi, ekzotik və dəyişməz Şərq isə öyrənilmə və dərk olunmalı, lakin həmişə yad, həmişə uzaq olan bir obyekt elan edildi.

Hər hansı bir hökmranlıq sistemi öz hökmranlıq mövqeyini əsaslandırmaq və təbiləşdirmək üçün ideoloji diskurs yaratdığı kimi, müstəmləkəçilik də öz qanuni diskursunu yaratmışdır.

Səid gizli və aşkar oriyentalizm arasında fərq qoyur. Oriyentalizmin gizli komponentləri onun mahiyyəti, Homerin dövründən bəri mövcud olan və onu diskurs kimi müəyyən edən əsas əxlaqi və konseptual memarlığıdır. Bu ayrı-seçkilik Səidə şərqşünaslığın bir diskurs kimi məkan və zaman ərzində sabit qalmadığı aşkar faktını nəzərə almağa imkan verir. O, asanlıqla etiraf edir ki, Qərbin Şərq haqqında təsəvvürləri əsrlər boyu forma və məzmunca saysız-hesabsız dəyişikliklərə məruz qalıb. Bununla belə, “Şərq biliklərində hər hansı dəyişikliklər baş verirsə, onlar demək olar ki, yalnız açıq oriyentalizmdə bir-birindən tamamilə əks və ya köklü şəkildə fərqlənən iki şeyin üst-üstə düşməsi olur”. Başqa sözlə, yalnız şərqşünaslığın əsas prinsiplərinin ifadə tərzini dəyişir, lakin onların mahiyyəti əsrlər boyu az-çox dəyişməz qalır. Səid davam edir: “Gizli oriyentalizmin vahidliyi, sabitliyi zaman ərzində az-çox sabit qalır” [2, 36].

Söhbət təkcə gizli şərqşünaslığın Qərb mədəniyyətinin məsamələrinə nüfuz etməsi deyil. O, belə möhkəm kök saldıqdan sonra, sadəcə qərəzdən kənara çıxır və praktiki oriyentasiyaya çevrilir - reallığı dünyanın necə olması barədə öz ideyasına uyğunlaşdırmaq istəyi. Səidin fikrincə, bu praktiki mövqe zamanla bütün dəyişikliklərə baxmayaraq, antik dövrdən müasir dövrə qədər Şərqi təfəkkürün müəyyən edici

xüsusiyyəti idi. Bu, Şərqlə Qərb arasında münasibətlərin taleyinə çox böyük təsir göstərdi. Səid belə bir sual qoyur: əgər dünya artıq oriyentalizmin bizə tövsiyə etdiyi şəkildə analitik şəkildə təsvir edilibsə, “bunun nəticələrindən insani şəkildə sağ qalmaq mümkündürmü? İnsanları “biz” (Qərb) və “onlar” (Şərq) olaraq ayırmaqla ifadə olunan düşmənçilikdən qaçmağın bir yolu varmı?”. Bu ritorik sualdır, çünki Səid üçün cavab açıq-aydın xeyrdir. Gizli oriyentalizmin yaratdığı düşmənçilik Qərb mədəniyyətinin bir sütunu kimi nəsildən-nəslə ötürülür, onun üçün Şərq həmişə bir pillə aşağıdır. Mədəni oriyentasiya kimi daxililəşdikcə və möhkəmləndikcə, yerli əhalini təkmilləşdirmək və sivilizasiya nərdivanına qalxmağa kömək etmək istəyi qarşısızalmaz olur. O, tədricən Şərq haqqında bilik əldə etməkdən onun üzərində hakimiyyət qurmaq üçün daha iddialı layihəyə keçmək üçün təkan yaradır. Bu prosesin Səidin özünün verdiyi təsviri sitat gətirmək yerinə düşər: “Nəsildən-nəslə ötürülən o “gizli oriyentalizm” həndəsə və ya fizika kimi reallığın bir hissəsi haqqında bir dil kimi mədəniyyətin bir hissəsi idi”. Oriyentalizm Şərqə açıqlığa və qəbulediciliyə deyil, onun Şərq üzərində hakimiyyətə dair daxili konstitusiyaya iradəsinin ardıcıl surətdə təkrar istehsalına arxalanırdı. [2, 53]

Gizli şərqşünaslıq “hakimiyyət iradəsi” kimi təqdim olunurdu – onun praktik istiqaməti belə idi. Faktların obsesif toplanması, Səidin fikrincə, “oriyentalizmi insanların və ərazilərin sisteməlik toplanmasına ölümçül dərəcədə meyilli etdi”.

Səidin bu iddia ilə nə qədər irəli getmək niyyətində olduğu aydın deyil - onun fikrincə, oriyentalizm müstəmləkəçiliyin yüksəlişi üçün sadəcə bir ilkin şərtədir, yoxsa oriyentalizm daha əhəmiyyətli, hərəkətverici rol oynayır. Lakin aydındır ki, bu argumentə görə Səid şərqşünaslığı sadəcə olaraq Avropa müstəmləkəçiliyinin nəticəsi kimi deyil, onun yüksəlişində müəyyən mənada məsuliyyət daşıyır.

Oriyentalizmin əsas funksiyası müstəmləkə hakimiyyətinə haqq qazandırmaq, yəni onun səbəbi deyil, nəticəsi olmaqdır.

Nəticə

E. Səid öz kitabında qərb hegemonluğuna etiraz edən və qərblilik anlayışı ilə dekonstruksiya edilmiş şərqşünaslıq konsepsiyasını inkişaf etdirir. Eləcə də, Qərb Tədqiqatları Qeyri-Qərb Tədqiqatları tərəfindən dekonstruksiya edilir, belə ki, qeyri-Qərb Tədqiqatları avrosentrizmə və ya qərb üstünlüyünə meydan

oxumaq üçün yeni güc kimi ortaya çıxdı. Bununla belə, bir çox tənqidçilər Səidi qərb diskursunun şərqşünaslığına qarşı çıxmaq üçün “qərbpərəstlik” yaratmaqda ittiham edərək, onun “fərq” yaratmaqdan, Şərqlə Qərb arasında əlaqə yaratmaqdan daha az məşğul olduğunu iddia edirdilər.

Açar sözlər: *postkolonializm, müstəmləkə, Qərb, Şərq, Avropa, Edvard Səid, oriyentalizm.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Çaycı A. *Oriyentalizm, Oksidentalizm və Sanat. (2. Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları. 2015, ss. 439*
2. Edward S.W. *Şarkiyatçılıq: Batı'nın Şark Anlayışları, Çev. Berna Yıldırım, İstanbul, Metis, 2016, ss. 409*
3. Güner S. *Oriyentalizmin Ortaçağ Avropa'sındaki Düşünsel Kökleri: Batının “Ötekileştirdiği” Müslüman Doğu. Edebiyat Fakültesi Dergisi, 25(1). 2008. s. 57-73*
4. Yardım M. *Doğu, Batı ve Ötekilik. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları. 2018, ss.174*
5. Loomba A. *Colonialism/Postcolonialism. Routledge, 2015, p.104.*
6. Lewis B. *Oriyentalizm Sorunu./ Yıldız, A.(Editör). Oriyentalizm Tartışma Metinleri. (İkinci Baskı). Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2014, s.217-245*

НАРГИЗ НАГИЕВА

*Доцент Бакинского Государственного
Университета,
доктор философии по политическим наукам*

Постколониальный дискурс и ориентализм (Эдвард Саид)

Идея стать доминирующей державой над другими государствами, чтобы сохранить свое присутствие и власть в прошлом, все еще актуальна для Запада. Когда они смотрят на свой нынешний опыт со странами, которыми они управляли как колониями в прошлом, они делают заявления, например, о том, что они проявляют разумные и логичные инициативы, участвуют в торговле и ведут себя в соответствии с человеческими ценностями. Однако, если рассмотреть итоги событий, создается впечатление, что они так и не отказались от колониальной логики.

Долгое время колониализм изучался прежде всего с точки зрения его экономического, полити-

ческого и военного измерения - подробно разрабатывались методы экономической эксплуатации, стратегии колониального управления, практика военной оккупации территорий, национальные движения за независимость. С появлением постколониальной теории на первый план вышли культурные и идеологические аспекты.

Одной из проблемных областей постколониальной теории является ориентализм. Ориентализм использует концепцию дискурса, чтобы по-новому взглянуть на изучение колониализма.

Ключевые слова: *постколониализм, колония, Запад, Восток, Эдвард Саид, ориентализм*

NARGIZ NAGIYEVA

*Associate professor of Baku State University,
Doctor of Philosophy in Political Science*

Postcolonial Discourse and Orientalism (Edward Said)

The idea of becoming a dominant power over other states in order to maintain its presence and power in the past is still relevant to the West. When they look at their current experiences with countries that they ruled as colonies in the past, they make statements such as taking reasonable and logical initiatives, engaging in trade, and behaving in accordance with human values. However, if we consider the outcome of events, it seems that they never abandoned the colonial logic.

For a long time, colonialism was studied first of all from the point of view of its economic, political and military dimensions - methods of economic exploitation, strategies of colonial management, practice of military occupation of territories, national movements for independence were developed in detail. With the advent of postcolonial theory, cultural and ideological aspects came to the fore.

Orientalism is one of the problematic areas of postcolonial theory. Orientalism uses the concept of discourse to look at the study of colonialism in a new way.

Key words: *postcolonialism, colony, West, East, Edward Said, Orientalism*